

Vox humana*

Bori Imre

Ady Endre az első világháború véráradatában azt mondta magáról, hogy ő ember az embertelenségben, s talán maga sem gondolta akkor, amikor ezeket a szavakat leírta, hogy az emberi történelem jellegének talán legfrappánsabb meghatározását szötte versébe. Mert mi az emberiség története, ha nem az embertelenség története, ha nem annak a története, hogy az ember az emberi élet hitével minden korban szembeszállt környezetével, építette és rombolta azokat a körülményeket, amelyek állandóan változtak ugyan, de állandóan embertelenek maradván, az embert újabb és újabb küzdelmekre sarkallták?

Az ember azonban nem volt sohasem a történelemnek, a sorsnak pusztán bábja, még ha legnagyobb kiszolgáltatottsága idején az embertelenség mélypontjára jutott is. Nem volt bábja, mert vállalni mertte ezt a sorsot, az ilyen életet, és ez a *vállalás* volt mindig az embernek a legnagyobb győzelme az embertelenség felett.

A görög irodalmat máig is felülmúlhatatlannak érezzük, a tökéletesség olyan pillanatának, amelyent keveset teremtett azóta is a világ. S nem járhatunk messze az igazságtól, ha ennek az irodalomnak a nagyságát éppen az irodalmi hősök „sors-vállalásában” fedezzük fel. Az emberiség a görögökben ébredt először helyzete tudatára és megmaradásának feltételére. Nem véletlen, hogy „éppen a görög tragédia teremtette meg az emberi szépség patetikájának, az emberi méltóság öntudatának művészi kifejezését. A görög tragédia szerint az ember áldozat, de nem nyomorult áldozata a sorsnak. A görög tragédia szerint az ember a sorsnak olyan áldozata, aki fölötte áll az ő saját, az ő hajlamaitól és vágyaitól független életfeltételeinek, fölötte áll a sorsának akkor, ha szenvedélyesen, tudatos emberként reagál rá, s ad az esztelennek és

* Sudbonosna pisma. Izbor, predgovori portreti ličnosti: Ervin Sinko. Naprijed, Zagreb, 1960. I-II.

múlónak, ami az élet, emberi értelmet és dacban fogant emberi szépséget” (Sinkó Ervin).

Milyen hamisnak és csengésében, végső kihangzásában hazugnak éreztük sokáig *Az ember tragédiája* utolsó sorait! Mennyire odaférceltnek, az emberiség történetéből nem következőnek a tanulságot: Ember küzdj és bízva bízzál! S most kell rádöbbernünk, hogy Madách a lényegét ragadta meg, sokkal jobban, mint ahogy az a múlt század második felének langys szellemi és társadalmi történetében reálisan lehetséges volt.

Mert lehet-e vállalni a sorsot, azt a sorsot, amely a maga belső lényegében emberellenes, embertelen, amely nem más, mint a körülmények: biológiaiak (mert az ember véges lény, meg kell hálnia, ereje korlátozott) és társadalmiak (hisz társadalom, erkölcs, szokások, mindaz, ami az emberek viszonyait befolyásolni tudja: termelési erők és ösztönök) egyaránt ellene esküdtek, és néha csodának kell tartanunk, hogy az ember tovább tudott jutni, haladni tudott, végső fokon, hogy merte az ilyen sorsot is vállalni és emelt fővel szembe nézni végzetével. A pislákoló barlang-tüzek az ősember telepein, rabszolgák keresztjei szerte a római birodalom messzire vivő Via Appián, amelyek a limeseket elérve a barbárság ősmocsarába futottak: a jobbágyvilág feneketlen sötétsége, a kapitalizmus gépeknek kiszolgáltatott, eladott embere — íme nagy vonalakban és impresszionista foltokban megrajzolva a múlt, amelyet az elmúlt korok gyermekének vállalnia kellett, és amelyből, e vállalás legközvetlenebb következményeként újból és újból felcsendült a vox humana, az emberinek az a dallama, amely a győzelmet jelentette, az emberi győzelmét az embertelenség, a sötétség, a körülmények és nem utolsósorban önmaga felett, hogy azután elsüllyedjen aki énekelte, visszavonulhatatlanul, a történelem mocsarában, lépcsőfokává válva az utána következőknek. A vállalás győzelme ez, azé a felülkerekedésé, amelyre csak ember képes, és amelyet a görögség olyan nagy és felejthetetlen erővel ábrázolt tragédiáiban.

S ha van pont, ahol érintkezik emberi élet és művészet, akkor éppen ez az, mert hiszen a művészet is egyik felülkerekedési formája az emberinek az embertelen felett. A művészet is sorsvállalás és felülkerekedés azokon az esetleges mozzanatokon, amelyeket az ember élete. életének körülményei, biológiai léte és társadalmi adottságai teremtettek meg. Ebből a szempontból aligha ismerünk szerencsétlenebbül megnevezett szót a *szépirodalomnál*. Mert az emberinek feltűnése a művészetben tulajdonképpen nem is szép, hanem a legembertelenebb valaminek a megmutatása, annak, ami az emberben és az ember körül van. És lehet-e az embertelenség szép? Talán csak úgy, ahogy József Attila látta meg a téli éjszaka borzalmas hidegében, magányában, az abszolút nullához közel, amikor bátran kérdezhetette: „Hallod-e csont a csöndet? Összekoccannak a molekulák”, a „szép embertelenséget”. Szép élet, szép irodalom... milyen hibás fogalmak, és mégis milyen jellemzők! Nemcsak önámítás volt akkor, amikor megszületett, rámondani az ember világára, hogy szép! Ez is annak a győzelemnek tartozéka, amelyet az ember minden korban kivívott az élet nagy, ellene szőtt összeesküvése felett. Az irodalom leleplezés is — ennek az összeesküvésnek a leleplezése a kifejezéssel, az ábrázolással, a közléssel, a megmutatással. Ez pedig a művészi egyik legfőbb sajátosságát teszi.

Az élet és irodalom kettősége így aligha létezik. Az ember a múltban, a halálával is, az emberi győzelmét jelenti már azzal a puszta ténynyel, hogy vállalni merte az életét; végigélte, küzdött, dolgozott, álmodott, alkotott. S legfőképpen, hogy alkotását, küzdelmét, halálba indulását, a

halál vállalását közölte, ábrázolta, megörökítette a művészetben: a felmutatásban, a megmutatásban, a vallomásban. Az ember a művészet vértjében nagyobb, hatalmasabb, mint a sors, amely birokra hívta, itt a halhatatlanság vértjébe öltözött, és megmártotta magát az örök élet vizében. „Mert a művészi valóság nem idealizálása s nem ellentéte a közönségesnek, a hétköznapinak, hanem felfedezése, átvilágító értelmezése — és meghódítása.” S itt van egy pont, amikor az ember élete közvetlenül is művészetté válhat a művészi alkotás külső, formai jegyei nélkül. Akkor következik be ez, amikor az emberi élet hívja ki a sorsot, amikor a tudatosság egy-egy emberben, fizikailag korlátozott személyiségben, a vállalás magaslatára emelkedik, amikor az ember élete dallá lesz, amikor szembe mer nézni a sorssal anélkül, hogy szeme megrebbenne, amikor vereségébe temetkezve az utolsó pillanatig ellent mer állni a bűvöletnek, és pusztulásával felül tud kerekedni a sorsán és önmagán.

Az élet irodalom és az irodalom az élet — ebben oldódik fel az a dilemma, amelyet az ember kiútkeresés közben megteremtett. Az ember élete is sors-vállalás, hétköznapiságában talán még inkább az, mint az irodalom, mert itt biológiai létét, egy szál életét viszi a küzdelembe, és az eredmény nem egy esetleg rossz vers, hanem a halál, amely pontot tesz minden további küzdelemre. A megismételhetetlen, csak egyszer lejátszható mutatóvány hőse az ember. El kell buknia, és tudja, hogy elbukik, de mindig „küzd és bízva bízik”, Sziszüphoszként újra és újra nekiindul, hogy feljuttassa a hegycsúcsra életét, hogy célhoz érjen. Nemzedékek sora indult faltörő kosként rohamra az élet embertelensége ellen, és bár mindannyiszor véres fejjel maradt a csatatéren, konoksággal vállalta újból és újból a kihívást, életével dobva a kesztyűt a sors arcába.

Nagy emberi életnek érezzük és tudjuk az ilyent. Nemcsak kihívásról van szó, sokkal inkább vállalásról, arról a magasfokú és magasrendű tudatosságról, amely ott dolgozik az emberben, amely arra kényszeríti, hogy higgye: a legnagyobb sötétséget is fénynek kell követnie, a tél után a tavasz jön, a zord élet után egyszer majd emberi világ, amelyben „élni és meghalni is szép lesz”, mint ahogy József Attila bizonygatta magának halála előtt egy nagyon szép versében.

Szemem előtt sorsdöntő levelek sorakoznak, sorsdöntőek abban az értelemben, hogy szemünk előtt játszódik le a szembeszegülés a sorssal, a sorsvállalás nagy aktusa. Véres tragédiáknak lehetünk szemtanúi minden egyes oldalon, de az emberinek a diadala, amely feledtetni tudja, hogy egy nagy taglózási jelenetnek vagyunk a szemtanúi, a felcsendülő vox humana, amely túlharsogja a halálhörgést, a börtön láncának csörgését, a magánosságba zárt ember sóhajait, a halálba indulás reszketését és félelemérzését, a halál borzalma helyett az élet szépségét, varázsát idézi fel szemünk előtt, amelyért érdemes volt a küzdelem, érdemes volt vállalni a megsemmisülést.

Olvasom a leveleket; Abelard-ét és Heloizét, a szerelemben öltözött emberi sorsokét; a számkivetés poklába jutott Danteét, aki mellett csak képzeletében van ott a biztos révbé kalauzoló Vergiliusz; a börtönben sýnylődő és egy börtön nélküli világot álmódó Campanella leveleit; az Újvilág felfedezőjének megaláztatását; a polgári szabadság nagy amerikai bajnokainak meghasonlását Thomas Paine személyében, John Brownnak, a jóembernek levelét, aki eszméiért halt meg, és utolsó üzenetként is az ember szeretetét hagyja gyermekeire... Sorakoznak a nevek az emberi e nagy sorakozóján, egy-egy tragédia minden egyes oldal benne és egy-egy győzelem is: rezignáció, kihívás, fatalista halálba rohanás, merengés, gyász és halál, halál minden oldalon. Emberek és nemzedékek dala zeng az emberi élet idegeinek húrjain; Julie de Lespi-

nasse, Baruch Benedictus Spinoza, George Lichtenberg, Zrínyi Péter, Mozart, Lessing, Heinrich von Kleist, Puskin, Byron, Beethoven, Goethe, Karolina Michaelis, Joseph Priestley, Bakunjin, Gustav Landauer, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Thomas Huxley, Nietzsche, Balzac, Stendhal, Rimbaud, Sacco és Vanzetti, Rade Končar és a névtelenek hosszú sora, kik az *ave vita* szavaival haltak meg névtelen kivégzőhelyek, börtönök mélyén.

Európa ezer éves története pereg szemünk előtt ezekben a költészeté vált életekben: mindegyikük a kor divatja szerint öltözött, eszményeik is mások, életük is különbözik egymástól: udvaronc és névtelen kisember, tudós és író, az élet és a művészet megszállottjai, erényesek és erkölcstelenek, papok és katonák, hívők és hitetlenek, férfiak és nők. De mindegyikük vállalta a sorsát, ki merte hívni maga ellen azzal, hogy nem tért ki előle, hanem az élet hétköznapijainak ellenére mert élni azzal a fanatizmussal, amelyet a görögök „vakságnak” tartottak, mert nem láttak mást, csak az életüket, és minden porcikájukkal ezért és ennek nevében küzdöttek.

Az emberi élet olyan változataival találkozhatunk, amelyeknek teremtésében nem versenyezhet művész az étellel. S éppen ezért érezzük talán lehangosabban kimondva azt, hogy embertelensége ellenére szép az élet, mert érdemes szembeszállni vele, harcolni ellene, de érte is! és nagy az ember. mert tudva vállalkozása következményeit, szembe mer szállni ezzel az embertelenséggel, és éppen ebben a küzdelemben szépül meg kölcsönösen mind a kettő: az élet nem látszik annyira embertelennek, tragikusnak, mint különben, mindig megmarad az elviselhetőség fokán, és az ember halála értelmetlennek, mert éppen akkor aratja legnagyobb győzelmét, amikor elbukik.

Nem irodalom az, amit olvasunk, de az irodalom talaján járunk, azt a humuszt járjuk, amelyből a nagy alkotások is kinőttek: az irodalom mögé pillanthatunk be, és a véres és tragikus és mégis nagy életet látjuk a tragikusnak azon a fokán, amit ember el tud viselni még, de már bele lehet halni látványába.

S minden egyes emberi sors az élet dalát énekli, mint ahogy az irodalom is, ha a halálról beszél is, az életnek és az életről beszél, és akkor már a „halál sem elviselhetetlen”, feloldódik a magánosság, olvad a jég az ember szívről és vallani kezdi, hogy élni szép és jó, élni nagy dolog, és nincs szebben hangzó, büszkébben csengő név az embernél. A nagy emberi élet, akárcsak a nagy művészet, másokkal kapcsolatban teljesedik ki, másoknak szól, de legszubbjektívebben is csak önmagáról beszél, önmagát mutatja meg, és ezzel lehetővé teszi mind a kettő a ráismerést másoknak is önmaguk élete távlataira, értelmére vagy értelmetlenségére, szépségére vagy embertelenségére.

Emberi dokumentumok — az embertelenség dokumentumai. Nem szép életek peregnek le szemünk előtt a levelekben és a hozzájuk kapcsolt arcképekben, remek portrékban, hanem nagy életek. Nem Don Quijotokkal találkozunk, hanem Hamletekkel, akik már meghallották a „sors” hívását, újra és újra bemutatott görög tragédiák hőseivel és megismételt áldozataival. S a katarzis, a megtisztulás sem marad el. Íme a példa: milyen az a sors, amellyel birkózni lehet, ha győzni nem is. A sors órái is meg vannak számolva, minden egyes előttünk lepergő emberi sors egy-egy kondulása ennek az órának, bár temetésre harangoznak, az egész könyvet a lélekharang jajgató, sirató hangjai töltik be.

Vox humanat emlegettünk, s ennek kicsengő értelmét miben másban lelhetnénk fel, mint az élet üdvözlésében: *ave vita!* A halálba menők köszöntenek téged, a halálba mennek, hogy az élet egyáltalán lehetséges

legyen. A halált küzdelem előzi meg, a hős elbukik, de az élet él s halad tovább. Nem szép ez a küzdelem, de felemelő, embertelenségét azonban meg lehet váltani, és az emberinek a vonásait kölcsönözni neki.

Talán ezért sorsdöntőek ezek a levelek. Minden pillanatban és minden emberi életben újra és újra eldől az emberiség sorsa. Ádám elbukott, de nem tud megsemmisülni, az idő méhében ott dobog szíve az újabb életnek, az újabb küzdelemnek, az újabb halálnak. Nemzedékek fogják egymás kezét, és ez a megismételt áldozat talán a legtermészetesebb a világon: egy a természet életével. Csak az ember vállalta ezt a küzdelmet, kihívta maga ellen a sorsot — egyszerre báb és az, aki a zsinórt rángatja. S ahogy József Attila énekelt: „Még nem nagy az ember, de képzelet, hát szertelen”. Ez a képzelődés és szertelenség azonban nagyságának előfeltétele. Az utolsó „sorsdöntő levél” megírásának előfeltételei ezek, a valóban emberi világ eljövetele.

Idézzük végezetül ismét József Attilát, aki egész költészetében a „sorsdöntés” nagy tragikumát énekelt; idézzük végső tanulságként, amely kicseng az elmúlt korok itt összegyűjtött leveleinek értelméből:

*Mert mi teremtünk szép, okos lányt
és bátor, értelmes fiút,
ki őriz belőlünk egy foszlányt,
mint a nap fényéből a Tejút, —
és hacsak pislog már a Nap,
sarjaink bizóan csacsogva
jó gépen tovább szállnak
a művelhető csillagokba.*

